

Date: 27th March-2025

USMONLI IMPERIYASI SALTANATLARIDA AYOLLAR O'RNI

Davron Mutalov, Gulandom Abdullayeva

Oriental universiteti NOTM o'qituvchilari

Abstrakt: Usmonli imperiyasida saroy ayollari dunyosi mahalliy va G'arb tarixchilari tomonidan qiziqish bilan o'rganilib, katta qiziqish uyg'otgan mavzusga bo'lib kelgan. Ayollarning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari tarixchilarning e'tiborni tortadi va tadqiqotchilarni shu yo'nalishga yo'naltiradi. Usmonli saroy ayollarining bu jihatlari mazkur ilmiy maqolamizning o'rganish ob'yekti qilib belgilandi.

Kalit so'zlar: Usmonli imperiyasi, Turkiya, Hurrat Sulton, saroy, Fotih Sulton.

МЕСТО ЖЕНЩИН В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ

Аннотация: Мир придворных женщин в Османской империи была темой, вызывающей большой интерес и с интересом изучаемой местными и западными историками. Политические, социальные и экономические аспекты жизни женщин привлекают внимание историков и направляют исследователей в этом направлении. Эти аспекты жизни женщин при Османском дворце были определены в качестве объекта изучения данной научной статьи.

Ключевые слова: Османская империя, Турция, Хюррем Султан, дворец, Фатих Султан.

Kirish: Usmonli saroy ayollari qanday qilib o'sha davr sultonlaridek harakat qila boshladilar, hokimiyatni qo'lga kiritdilar va davlatchilikka ta'sir o'tkaza boshladilar? Qanday qilib sultonlar ayollarga juda ko'p yon berishni va ularning yuksalishi va qudratli bo'lishiga yo'l qo'yishni boshladilar? Qanday qilib sultonlar shunchalik zaif bo'lib, ayollar ta'siriga tushib qolishdi? Nima uchun ayollar siyosiy o'ziga xoslik va hokimiyatga intilishga harakat qilishdi? Hokimiyatni qo'lga kiritgan ayollar mamlakat va davlatni qanday boshqargan, qanday muammolarni keltirib chiqargan, qanday tartibsizliklarni keltirib chiqargan? Usmonlilar imperiyasida "Ayollar sultonligi" nima edi va u nimani anglatadi?

Usmonli imperiyasi 14-asr boshlarida tashkil topganidan 16-asr oxirigacha sezilarli darajada rivojlandi va uchta qit'ada hukmronlik qila oldi⁷. Biroq 16-asr o'rtalarida Usmonlilar imperiyasida misli ko'rilmagan vaziyat yuzaga keldi va ayollar siyosiy o'ziga xoslikka ega bo'la boshladilar. Usmonli imperiyasini parchalanishga olib kelgan yoki uning o'sha davrga kirishiga yo'l ochgan "Ayollar sultonligi"ning vujudga kelishiga sabab bo'lgan omillar baholi qudrat ochib beriladi va jarayonlar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Usmonli sultonlari birinchi nikohlarida yunon qizlari va mahalliy turk qizlarini nikohlariga olar edilar. Ayniqsa, O'rxon Bey davrida Vizantiya Usmonlilar bilan yaqin aloqalar

⁷ https://tr.wikipedia.org/wiki/Osmanlı_İmparatorluğu

Date: 27th March-2025

o'rnatishga intilgan va bu munosabatlarni qarindoshlik darajasiga olib chiqishga harakat qilgan⁸.

Usmonli tarixiga ayol sifatida katta ta'sir ko'rsatgan va haqida ko'plab hikoyalar, romanlar, ilmiy tadqiqotlar yozilgan Safiye Sulton⁹ haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq deb topildi. Safiye Sultonning o'g'li - Mehmet III -ga ta'siri bo'lgani haqida so'z boradi. Ayollarning hokimiyatga ega bo'lishi aniqlangan va bundan tashqari, ayollarning tashqi siyosatdagi ta'siri asrning boshidan boshlab, Usmonli imperiyasining meros tizimida asta-sekin o'zgarishlar kuzatilgan.

Volida Sulton. Bu maqom Usmonli Haramidagi eng yuqori lavozim edi. Volida Sulton o'sha vaqtda tirik bo'lsa, u taxtga o'tirgan o'g'lidan keyin rasmiy majlislarda ikkinchi o'rinda turardi. Tojdor shahzodalar esa ulardan keyin uchinchi o'rinni egallagan. Murod III-dan oldin sultonning onalari boshqa musulmon davlatlarida bo'lgani kabi rasman "Mahdi Ulyâ" yoki "Mahdi Ulyay-i Saltanat" deb atalgan. Murod III-dan boshlab sultonlarning onalari rasman "Volida Sulton" deb atala boshlandi. Bu rasmiy ifoda Usmonli saltanati tugatilgunga qadar davom etdi¹⁰.

Usmonli imperiyasida regentlik¹¹ qilgan Volida Sultonlar soni uchta bo'lgan.

Bular: O'g'lining ruhiy beqarorligi tufayli 4 yillik interval bilan 1 yil, 6 oy va 26 kun davomida regentlik qilgan Sulton Mustafu-I ning onasi.

Murod-IV ning bolaligida va nabirasi Mehmet-IVning bolaligida regent bo'lib xizmat qilgan (jami hukmronlik muddati 9 yil 9 oy 24 kun) Ko'sem Mohpaykar Sulton.

Hadicha Turxon Sulton 5 yilu 12 kun davomida o'g'li Mehmed IVning regenti bo'ldi. Biroq, bu regentlik burchi sultonlar balog'atga yetganda yoki taxtdan tushirilganda tugaydi.

Har bir vafot etgan yoki taxtdan ketgan hukmdor ortidan Volida Sulton Topkapi saroyidan Eski saroyga jo'natilar edi.¹²

Usmonlilar an'anasi va qoidalariga ko'ra, sulton nikoh shartnomasi tuzib, to'rt nafar ayolga uylanishi shart edi. Agar bu raqam oshib ketsa, boshqa ayollar harom bo'lar edi. Biroq, bu qoidani qo'llamagan sultonlar ham (Sulton Ibrohim va boshqalar) bo'lgan. Bu ayollarning eng nufuzlilari, agar sulton ruxsat bersa, "Haseki Sulton" deb atalgan¹³. Ulardan eng mashhuri Sulton Sulaymonga katta ta'sir ko'rsatgan Hurrem Haseki Sultondir.

Hasekiler nikohining dastlabki kunlarida ancha erkin yashagan. Taxtdagi o'g'illarini ko'rishga va ular bilan qolishga muvaffaq bo'ldi. Biroq, Mehmet III dan keyin saroyda qafas tizimining joriy qilinishi volida sulton va hasekilar saroyning haramiga qamalishga

⁸ https://ru.wikipedia.org/wiki/Орхан_Гази

⁹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Сафи́е-султан>

¹⁰ M.Çağatay Uluçay, "Harem II" 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

¹¹ Regent - Monarxiya davlatlarida kasallik, layoqatsizlik yoki monarx uzoq vaqt davomida yo'qligi holatlarida vaqtinchalik hukmdor. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Регент>

¹² Ahmet Akgündüz, "İslam Hukununda Kölelik-Cariyelik Müessesesi Ve Osmanlı'da Harem" 6. Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul

¹³ Haseki - Usmonli sultonlarining xotinalari va kanizaklarining unvoni.

Haramdagi bu ikkinchi eng muhim unvon 1521 yilda Sulton Sulaymon tomonidan o'zining sevimli kanizi Hurrām Sulton uchun taqdim etilgan va keyinchalik uning qonuniy xotini bo'lgan. Sultonning bir yoki bir nechta haseki bo'lishi mumkin edi. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Хасеки>

Date: 27th March-2025

majbur bo'ldi. Bu esa ularning davlat ishlariga aralashishiga olib keldi. Sulton vafot etgach, bu hasekining o'g'li taxtga o'tirsa, u To'p'qopi saroyiga qaytishi mumkin edi.

Sulton Afandiler / Sulton qizlari. Usmonli naslidagi sulton va shahzodalarning qizlarini Istanbulni zabt etishdan oldin¹⁴ “Xotun”, keyin esa “Sulton” yoki “Sulton afandi” deb atashgan. Agar saroyda sultondan shahzoda tug'lsa, To'p'qopi saroyi va Yedikule qal'asi qirg'og'idan yetti qurolli salom otiladi. Ayrim chet el tarixchilari sultonlardan tug'ilgan qiz bolalar o'ldirilgan, deb yozadilar. Sultonlar hayoti o'rganilsa, bu ma'lumotlarning to'g'ri emasligini yaqqol ko'rish mumkin. Darhaqiqat, Fotih qonun-qoidalarida sulton qizlarining farzandlari qanday lavozimlarga ko'tarilishi mumkinligi belgilab qo'yilgan edi. Sultonlarga odatda arabcha nomlar berilgan. Eng keng tarqalgan ismlar: Ayshe, Fatma, Esmā, Emine va boshqalar. edi. Sulton so'zi shahzodalar va sultonlar nomining boshida kelgan bo'lsa, sulton qizlari, ya'ni sultonlar nomining oxirida kelgan. Ayshe Sulton va Esmā Sulton kabi misollar keltirish mumkin.

Sulton qizlarining turmushga chiqishi. Usmonlilar sulolasining yerlari va hokimiyati erkak hukmdorga o'tdi va ular tomonidan boshqarildi. Usmonli davlati va sulolasining yerlari, hatto sultonning qizlarining ulushi bo'lsa ham, ajdodlar merosidan ajralishi mumkin emas edi. Sultonning qizi turmushga chiqqach, bu daromad va yerlarni mahr sifatida ololmaydi. Biroq, Usmonli imperiyasi tarkibida qolishi mumkin edi. Aslini olganda, Usmonli imperiyasi Germiyoniyalardan biri Yakup Beyning singlisi Yildirim Beyazitga turmushga chiqqanidan so'ng, Kütahya shaxrini sep sifatida oldi. Bu holat Usmonli imperiyasi bilan sodir bo'lishi va imperiyani parchalashi mumkin bo'lgan darajaga yetishi mumkin edi. Sulton qizi yoki singlisiga uylanmoqchi bo'lgan nomzod agar u uylangan bo'lsa, boshqa xotinlari bilan ajrashishi kerak edi. Aslini olganda, Sokullu Mehmet Posho shu sababli ikki xotinidan ajrashgan. Sultonning qizlariga uylanganlarni domot deb atashgan. Sultonlarga uylangan ko'plab davlat arboblari bosh vazir bo'ldi. Agar sultonning qizi bilan domot til topisha olmasa, sultonga murojaat qilib, ajrashishi mumkin edi.

Hurram Sulton va Mahidavron Xotunig yuzma-yuz kelishi. Mohidavron Xotun, ba'zi manbalar uning nomini Bosfor yoki Gulbahar deb yozsalar ham, bu to'g'ri emas. Bursada yashagan davrida yozilgan hujjatlarda u Sulton Mustafoning onasi sifatida tilga olinadi, lekin ismi tilga olinmaydi. Biroq uning qabridagi tobutdagi lavhaga qaraganingizda “Abdullaxonning qizi Mahidavron” degan yozuv ko'zga tashlanadi. Mohidavron Kadın Usmonlilar saroyi Haramiga olib kelinib, Usmonli-Turk-Islom urf-odatlar va odoblari asosida tarbiyalanib, Sulton Sulaymon ayollaridan biri bo'ldi. Avvaliga uning Sulaymon bilan munosabatlari juda yaxshi va Mohidavronni xursand qiladigan tarzda ketayotgan edi. Biroq, Hurram Sulton Haramga olib kelinib, Sulaymonga sovg'a qilinib, unga ta'sir o'tkazgach, uning hayoti dahshatli tushga o'xshardi. Hurram uning barcha rejalari va istaklariga to'sqinlik qilardi. Shu sababdan unga nisbatan nafrati

¹⁴ Konstantinopolning qulashi 1453 yil 29 mayda Usmonli turklarining hujumi ostida sodir bo'ldi. 15-asr o'rtalariga kelib Vizantiya imperiyasi Usmonlilar davlati tomonidan bosib olingan edi. 1453 yil bahorida Sulton Mehmed II ning ulkan armiyasi Konstantinopolga yaqinlashdi.

Date: 27th March-2025

kuchayib, chiday olmasdi. Hurram Sulton esa Mohidevronning unga nisbatan his qilgan bu g'azabini o'z manfaati uchun ishlatish uchun aql va ayyorlikka ega edi. Aslini olganda, Hurram Sulton Mohidavron ayol unga nima qilsa ham sukut saqlashni afzal ko'rdi. Ma'lumki, Hurram Sultonning Usmonlilar saroyi va o'z faoliyati uchun muhim va uzoq muddatli ulkan rejalari bor edi va bu uning jim bo'lishining sababi shu bilan bog'liq edi¹⁵. Hurram Sultonning Sulaymonning ko'z o'ngida ko'tarilishining sabablaridan biri uning sultonga yurish paytida yozgan maktublari edi:

"Muhtaram sultonim, sizni boshqa mendan ayirmasin, tez orada muborak yuzingizni ko'rishim uchun Qodir Tangridan iltijo qilaman... Hamma dengizlar siyoh, barcha daraxtlar qalam bo'lsa ham, ular bu ayriliq sog'inchining dardini ifoda eta olmadilar. Sultonim, farishtam yuzim; Sog'inch xotiralarim olovidan, qalbimdagi uchqunlardan dunyo o't olmagan tun yo'q. Tong otadigan kun yo'q, quyosh yuzingni sog'inib yig'laganimda osmonlar yorilib ketmaydi..."

Hurramning Sulaymonga tez-tez maktub yo'llashining sababi, avvalo uning e'tiborini yo'qotmasligini ta'minlash edi. Boshqacha qilib aytganda, Hurram Sulaymon ustidan o'z ta'sirini yo'qotmaslik uchun bor kuchini sarfladi, Hurram Sultonning sevimli ayolisi sifatida saroyda juda muhim o'rin egalladi. U amalda sultonning maslahatchisi vazifasini bajargan. Hurram Sultonning yurishlari chog'ida Sulaymonga yozgan maktublariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, uning qanchalik siyosat bilan shug'ullangani, poytaxtdagi sulton vakilidek harakat va o'zini tutganini yaqqol ko'rish mumkin.

Hurram Sulton Sulaymon hukmronligining dastlabki yillarida ham siyosatga aralashishdan qaytmadi. Sultonga yozgan maktubida u zot vazir Ibrohim posho bilan bog'liq ilgari aytib o'tgan bir muammoga to'xtalib, Sulton Sulaymon nima uchun poshoga g'azablanganligini so'raganida, u shunday javob beradi: Poshodan nega g'azablanasiz? "Xudo nasib qilsa, bu haqda yana birga bo'lganimizda aytib beraman", deb yozgan. Hurramning sultonga yozgan maktublarini ko'zdan kechirar ekanmiz, mazmun-mohiyatda erini sog'inish, oila xabarleri, ulardan salomlar, saroy va poytaxtdagi siyosiy o'zgarishlar haqida ma'lumotlar borligini ko'ramiz. Sulton Sulaymonning Sharq yurishi chog'ida Hurram unga Barbaros Hayriddin¹⁶ Poshoning Tunis dengiz ekspeditsiyalari muvaffaqiyatli bo'lganligi haqidagi xabarni yetkazdi. Vazir va boshqa muhim davlat arboblari sulton bilan yurish paytida Hurram Sulton saroyda va poytaxtda Sulton Sulaymonning ishonchli xabar manbai va siyosiy maslahatchisi bo'lish kabi muhim rollarni o'z zimmasiga oldi.

Hurram Sultonning eng katta maqsadi - Sulaymondan keyin o'g'illaridan birini Usmonli imperiyasi taxtiga chiqarish edi. Mehmet, Beyazid, Jahongir va Selim ismli to'rt o'g'li bor edi. Mohidavronning Mustafo ismli faqat bitta o'g'li bor edi. Xurram Sulton Mustafoning g'oyib bo'lishida o'g'illarining kelajagini ko'rdi. Hurram Sulton nafaqat shahzoda Mustafoning o'ldirilishiga sabab bo'ldi, balki uning sobiq raqibi va Mustafoning

¹⁵ Nazim Tektaş. "Haremnden Taşanlar" (Padişahların Bütün Kadınları), Çatı Kitapları, İstanbul 2004

¹⁶ Usmonli dengiz floti qo'mondoni va zodagon. Usmonli flotiga qo'mondonlik qilib, ukasi Aruj Barbarossa I vafotidan keyin Jazoir hukmdori, keyin esa Usmonli imperiyasining admirali bo'ldi. 1478-1546 yillar.

Date: 27th March-2025

onasi Mohidavron Xotunning Amasiyadan Bursaga surgun qilinishiga ham sababchi bo'ldi.

Usmonli imperiyasida o'chmas iz qoldirgan ayol tarixda Hurrām Sulton bo'lib qoladi. Uning hayoti o'z yakuniga yetishi biroz mavhum bo'lib qolaveradi. Manbalarga ko'ra 16-asrdagi tibbiy bilimlar bunday kasalliklarga aniq tashxis qo'yishga imkon bermadi, shuning uchun zamonaviy tarixchilar va tadqiqotchilar Hurrem qanday saraton turi bilan kasallangan bo'lishi mumkinligi haqida taxmin qilishlari mumkin. Eng mumkin bo'lgan shakllar orasida teri saratoni, ko'krak saratoni yoki gematopoetik saraton mavjud. Yana boshqa bir farazlar shuni ko'rsatadiki, sulton o'zining eng kichigi va ko'plab ma'lumotlarga ko'ra, eng suyuqli o'g'li - Shahzoda Jahongirning fojiali o'limidan so'ng yurakda jiddiy muammolarga duchor bo'la boshlagan. Bu yo'qotish Hurrāmning ruhiy holatiga qattiq zarba berdi, bu esa uning jismoniy sog'lig'iga ta'sir qildi. O'sha davrda keng tarqalagan kasallik bezgak edi. Hurrām Sultonning o'limining eng hujjatlashtirilgan, ishonarli versiyasi - uning o'limi paytida poytaxtda bo'lgan Sharif Qubaddin (Al Makkaning elchisi)ning yozuvlarida keltiriladi.

O'limidan so'ng (15 aprel 1558 yil) Hurrām Sulaymoniya masjidining bog'iga alohida ehtirom bilan dafn qilindi, u yerda uning uchun avvaldan hozirlangan alohida qabr, ulkan maqbara - turba qurilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yılmaz Öztuna. "Büyük Osmanlı Tarihi" (Türkiye Medeniyet Tarihi) Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994
2. Nazım Tektaş. "Haremde Taşanlar" (Padişahların Bütün Kadınları), Çatı Kitapları, İstanbul 2004
3. Peçevi İbrahim Efendi. "Peçevi Tarihi II, Haz: Bekir Sıtkı" Baysal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992
4. Tektaş, Nazım. "Sadrazamalar" (Osmanlı'da İkinci Adam Saltanatı), Çatı Kitapları, İstanbul 2002
5. Öztuna, Yılmaz. "Büyük Osmanlı Tarihi" (Türkiye Medeniyet Tarihi), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1994

